

“อัตภาวะ ความเป็นอื่น
และการเสริมสร้างอำนาจ”

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (Pinkaw Laungaramsri)¹

¹ศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา,
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Professor, Dr., Department of Sociology and Anthropology,
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University
Corresponding author email: pinkaw.l@cmu.ac.th

อัตภาวนั้น เกี่ยวข้องกับกระบวนการที่ปัจเจกบุคคลเข้าใจตนเอง สร้างอัตลักษณ์และให้ความหมายต่อประสบการณ์ของตนในทิศทางต่าง ๆ ในโลกที่ดำรงอยู่ กระบวนการดังกล่าวถูกหล่อหลอมโดยโครงสร้างทางสังคม ปทัสถานทางวัฒนธรรม วาทกรรม และประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน อัตภาวนั้นไม่เคยเป็นคุณสมบัติของปัจเจกบุคคล หากแต่ถูกผลิตสร้างผ่านปฏิสัมพันธ์กับผู้คน สถาบัน และความสัมพันธ์ทางอำนาจ เช่น เพศภาวะ ชนชั้น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เพศวิถี และความเป็นชาติ ปฏิสัมพันธ์เหล่านี้มีอิทธิพลต่อการที่บุคคลกลายเป็นอัตตะ ที่รับรู้ตนเองและผู้อื่น อัตภาวนั้นจึงเป็นทั้งกระบวนการภายในของการสร้างความเป็นตัวตน และโครงสร้างภายนอกที่นิยามผู้อื่นภายในความสัมพันธ์ของผู้คน

ในกระบวนการก่อร่างสร้างอัตภาวนั้น การสร้างความเป็นอื่นมีบทบาทที่สำคัญ โดยเฉพาะในการสร้างความแตกต่างระหว่างกันโดยกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่า ในสังคม ต่อกลุ่มที่ถูกนิยามว่า “ด้อยกว่า” หรือ “อยู่ภายนอกปทัสถาน” กระบวนการสร้างความเป็นอื่นดังกล่าวทำหน้าที่ในการสร้างเสถียรภาพให้กับอัตลักษณ์และอำนาจของกลุ่มที่ทรงอำนาจ ซึ่งอาจกระทำผ่านหลายวิถีทาง เช่นผ่านวาทกรรม การสร้างภาพจำ การกีดกัน และการสร้างภาพแสดงแทน การสร้างความเป็นอื่นนั้น เป็นกลไก

ทางอำนาจเชิงสถาบันชนิดหนึ่งที่ขีดเส้นแบ่งความเป็นอื่น และควบคุมการจำกัดความของความรู้ที่ชอบธรรม ตลอดจนอัตลักษณ์ ศีลธรรม หรือกระทั่งความเป็นพลเมืองที่ถูกยอมรับโดยสังคม สำหรับผู้ที่ถูกขีดเส้นแบ่งให้เป็นอื่นนั้น กระบวนการดังกล่าวสามารถส่งผลต่อการหล่อหลอมอัตภาวะในระดับลึก การจำกัดการรับรู้ตนเองในฐานะผู้กระทำการ การให้คุณค่าต่อตนเอง ตลอดจนความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม แต่ในขณะเดียวกัน กระบวนการสร้างความเป็นอื่นที่เบียดขับผู้คน ก็สามารถกลายเป็นแหล่งของการต่อต้านและการสร้างเสริมอำนาจได้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ เมื่อบุคคล หรือชุมชนสะท้อนย้อนคิดเชิงวิพากษ์ต่อตำแหน่งแห่งที่ของตนที่ถูกขีดให้เป็นอื่น และต่อรองแย้งยึด หรือสร้างความหมายของอัตภาวะของตนขึ้นมาใหม่ และคั่งจางต่อกรอบคิดที่กดทับผู้คนในสังคม

การสร้างเสริมอำนาจในที่นี้ จึงมิได้หมายความว่าถึงเพียงความเชื่อมั่นและความเข้มแข็งที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีในการทำทลายอำนาจหลัก หากแต่เป็นความสามารถในการนิยามอัตภาวะขึ้นมาใหม่นอกกรอบปทัสสถานหลักของสังคม กระบวนการสร้างเสริมอำนาจจึงประกอบไปด้วยการสร้างควมหมายใหม่ การมีปฏิบัติการ ตลอดจนการนิยามอัตลักษณ์ที่ไม่จำเป็นต้องสมยอมต่อโครงสร้างอำนาจที่มีลำดับชั้น ทฤษฎีในสายสตรีนิยม หลังอาณานิคมนิยม และควิเอร์ศึกษา ต่างให้ความสำคัญต่อการสร้างเสริมอำนาจผ่านการเคลื่อนไหวรวมหมู่ การสร้างวาทกรรม คั่งจาง ตลอดจนการรังสรรค์อัตภาวะทางเลือกที่ต่อรองกับการสร้างความเป็นอื่น ความสัมพันธ์ระหว่างอัตภาวะ การสร้างความเป็นอื่น และการสร้างเสริมอำนาจจึงดำเนินไปในลักษณะที่เป็นวิภาษวิธี กล่าวคือ ในขณะที่อำนาจนั้นผลิตสร้างอัตตะและความเป็นอื่น แต่อัตภาวะก็ไม่เคยเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดได้โดยสมบูรณ์ หากแต่เปิดโอกาสให้กับ รอยปริแตก การนิยามใหม่ และการเป็นผู้กระทำการอยู่เสมอ การสร้างเสริมอำนาจจึงเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขที่สร้างอัตภาวะ ตลอดจนความหมายของอัตภาวะ ที่ซึ่งผู้ที่ถูกเบียดขับสามารถยืนยันรับรองตนเอง ไม่ใช่ในฐานะผู้ที่เป็นอื่น แต่ในฐานะอัตตะที่เป็นเจ้าของประวัติศาสตร์และประสบการณ์ของตน

วารสารสังคมศาสตร์ ฉบับนี้ สํารวจขอบฟ้าแห่งความรู้เกี่ยวกับ อัตภาวะ ความเป็นอื่น และการสร้างเสริมอำนาจ ผ่านบทความจำนวน 10 ชิ้นด้วยกัน โดย 6 บทความแรกนั้น มาจากโครงการวิจัยเรื่องอัตภาวะ ความเป็นอื่น และการสร้างเสริมอำนาจ ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

บทความเรื่อง “ลูซ อิริกาเรย์, จูเลีย คริสเตวา และจูดิธ บัทเลอร์: บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ว่าด้วยอัตตะและอัตภาวะทางเพศ” โดย ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี เลื่อนสนทนากับนักคิดสตรีนิยม 3 ท่าน ได้แก่ ลูซ อิริกาเรย์, จูเลีย คริสเตวา และ จูดิธ บัทเลอร์ ในการทำความเข้าใจแนวคิดว่าด้วยอัตภาวะทางเพศ ความเป็นเพศ และเพศวิถี ที่ท้าทายทฤษฎีจิตวิเคราะห์ที่ทรงอิทธิพลของฟรอยด์และลากอง ตลอดจนเปรียบเทียบให้เห็นถึงข้อเสนอทางเลือกเชิงจินตนาการที่มีต่อเพศ และความสัมพันธ์ทางเพศที่แตกต่างกันของนักคิดทั้งสาม บทความเรื่อง “เพศตามเจตจำนงของบุคคล และข้อจำกัดเชิงวาทกรรมว่าด้วยตัวตนนอกกรอบเพศ” ของ ชีรา ทองกระจ่าง ท้าทายระบบเพศแบบทวิลักษณ์ที่นิยามความเป็นเพศและเพศวิถี ด้วยการอธิบายให้เห็นถึงการก่อตัวของเพศนอกกรอบทวิลักษณ์ ที่เติบโตขึ้นในสังคมไทยท่ามกลางการต่อสู้เรียกร้องด้านสิทธิความเสมอภาคทางเพศของกลุ่มความหลากหลายทางเพศ ตลอดจนวิพากษ์ปัญหาของหลักคิดเพศตามเจตจำนงของบุคคล ที่ปิดกั้นพื้นที่ของความหลากหลายและสิ้นไหลของตัวตนทางเพศภาวะและเพศวิถี

บทความเรื่อง “สำรวจมโนทัศน์อัตภาวะและความเป็นผู้กระทำการ: กรอบคิดสำคัญในการศึกษาความรุนแรงบนฐานเพศภาวะต่อผู้หญิงชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย” โดยมลิวัลย์ เสนาวงษ์ นำแนวคิดอัตภาวะเข้าสนทนากับความรุนแรงทางเพศในมิติทางชนชั้น และชาติพันธุ์ โดยชี้ให้เห็นถึงกระบวนการอันซับซ้อนของอัตภาวะทางเพศที่ประทะสัมพันธ์กับโครงสร้างทางอำนาจหลายระนาบ และอัตลักษณ์ทับซ้อนหลายประเภท ตลอดจนการต่อรองของผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจหลายระดับเหล่านั้น ส่วนบทความเรื่อง “จากอัตภาวะสู่การถอดรื้ออัตภาวะ: ปรัชญาความเป็นผู้หญิงในงานศึกษามานุษยวิทยาพุทธศาสนาในสังคมไทย” โดยณิรณัฐ แผลงภู ทำการทบทวนอัตตะของผู้หญิงในพุทธศาสนาในงานทางมานุษยวิทยา โดยชี้ให้เห็นว่างานส่วนใหญ่มักวางกรอบคิดภายใต้คู่ตรงข้าม เช่น หญิง/ชาย ฆราวาส/นิคม/ศาสนา และทางโลก/การหลุดพ้น และแม้ว่างานสตรีนิยมที่ศึกษาผู้หญิงไทยในพุทธศาสนาด้วยมโนทัศน์อัตตะสมัยใหม่ ที่มีอำนาจกระทำการและประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างอำนาจและต่อรองกับความเหลื่อมล้ำทางเพศในสังคมพุทธ แต่กรอบคิดดังกล่าวก็ยังมีข้อจำกัดในหลายประเด็น

บทความเรื่อง “การทวนคิดอัตภาวะของเกษตรกรหญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษ” โดยธัชชนก สัตยวินิจ สันทนากับงานวิชาการที่ศึกษาปัญหาการของพัฒนาที่มักมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงตัวเลขผ่านการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองที่นิยามว่ามีความเจริญแล้ว และการแยกคู่ตรงข้ามระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม และเมืองกับชนบท โดยท้าทายกรอบคิดทวิลักษณ์ดังกล่าวด้วยกรณีศึกษาเกษตรกรอินทรีย์หญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกที่เผชิญปัญหาการพยายามรื้อคืบของทุนอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรมในบริบทเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก บทความได้ทบทวนแนวคิดอัตภาวะของผู้หญิงในความสัมพันธ์ทั้งมิติเศรษฐกิจและเกษตรกรรม เพื่อทำความเข้าใจอัตภาวะของเกษตรกรอินทรีย์หญิงในบริบทการเมืองของการพัฒนา และบทความเรื่อง “ย้อนคิดอัตภาวะและการส่งเงินกลับบ้านของผู้หญิงอีสานในบริบทการแต่งงานข้ามชาติ” โดย พิณทอง เล่ห์กันต์ ซึ่งทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับอัตภาวะของผู้หญิงอีสานที่แต่งงานข้ามชาติ กับการส่งเงินกลับบ้าน โดยชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของชีวิตข้ามชาติ และการส่งเงินกลับบ้านที่มีได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ความรู้สึก และอำนาจต่อรองของผู้หญิงอีสานในชีวิตข้ามพรมแดน การส่งเงินกลับบ้าน จึงเป็นปฏิบัติการที่มีความหมายอันหลากหลาย ทั้งในฐานะของการรักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวเดิม การสร้างอำนาจต่อรองในชีวิตคู่ และการยืนยันอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสาน

วารสารสังคมศาสตร์ฉบับนี้ ยังมีบทความทางวิชาการทางทฤษฎีและงานวิจัยภาคสนาม ที่วิเคราะห์ตัวตน ตัวตนทางเพศ ความสัมพันธ์ทางเพศ ตลอดจนการต่อรองกับภาวะความเป็นอื่นในมิติต่างๆ ได้แก่ บทความเรื่อง “ว่าด้วยการคงอยู่ของกรอบคิดตัวตนขั้นต่ำในปรัชญาของ Dan Zahavi ในบริบท Facebook” โดย พนมกร โยทะสอน ซึ่งศึกษาตัวตนขั้นต่ำ (Minimal Self) ในสื่อสังคมออนไลน์ ผ่านกรอบแนวคิดปรากฏการณ์วิทยาของนักปรัชญา Dan Zahavi งานศึกษานี้ท้าทายวิธีคิดในการอธิบายสื่อออนไลน์ เช่น Facebook ที่กำหนดประสบการณ์ของผู้คนผ่านอัลกอริทึมเพียงอย่างเดียว โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของประสบการณ์เชิงปัจเจกของบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ชีวิตและโลกดิจิทัล บทความเรื่อง “การต่อรองกับความเป็นอื่นของแรงงานข้ามชาติเมียนมาในกรุงเทพมหานคร” โดย กฤติยา คันธโชติ ทำการวิเคราะห์

ประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติเมียนมาในเขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะ การดิ้นรน ต่อรองในชีวิตประจำวันในการดำรงชีพและการเข้าถึงสิทธิและบริการพื้นฐาน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายทางสังคม โดยชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่แรงงาน ข้ามชาติเมียนมากลุ่มนี้ต้องเผชิญ

บทความเรื่อง “ความหลากหลายทางเพศในโลกมุสลิม” โดย สาละม๊ะ หลงสะเตียะ ยะโกบ ปะดุกา และ อัจฉรา วงศ์วัฒนา อธิบายการดำรงอยู่ของ ความหลากหลายทางเพศในโลกมุสลิมในตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ กันของระเบียบ ทางกฎหมายอิสลาม ระเบียบวัฒนธรรมท้องถิ่นในหลายภูมิภาคที่แตกต่างกัน และ ในระเบียบรัฐและศีลธรรมสาธารณะสมัยใหม่ งานศึกษาพบว่าการยอมรับความแตกต่าง ทางเพศในโลกมุสลิมนั้น มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากแต่มีความแตกต่างและ หลากหลาย ในบางบริบท ภาวะเพศที่กำกวมอาจถูกยอมรับบนฐานตัวบทและถูกบูรณาการ กลับเข้าสู่ระบบมรดก ศาสนกิจ และการสมรสได้เมื่อสามารถระบุเพศหลักได้ หรือ ถูกยอมรับได้แบบมีเงื่อนไข เช่นในกรณีที่ช่วยรักษาศักดิ์ศรีของครอบครัวและแก้ข้อจำกัด ในชีวิตประจำวัน หรือถูกยอมรับในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่มีขอบเขต จำกัด ซึ่งมีได้หมายความว่าความถึงการยอมรับว่าเป็นเพศที่เสมอภาคกันในเชิงเทววิทยา อย่างไรก็ตาม ในบริบทของรัฐสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ทางเพศแบบเพศเดียวกัน หากถูกจัดให้อยู่ในหมวดกฎหมายภายใต้กรอบลิดาต์แล้ว ความสัมพันธ์ทางกล่าว กลายเป็นสิ่งที่ถูกควบคุม และลงโทษอย่างเข้มงวด

วารสารฉบับนี้ ปิดท้ายด้วยบทความ เรื่อง “ปฏิบัติการของผู้มีความสัมพันธ์ แบบพหุรักในสังคมไทย” โดย ณัชชา ธนะสมบัติ และ อัมพร จิรัฐติกร ซึ่งศึกษา ประสบการณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์แบบพหุรักในสังคมไทย บทความชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์พหุรักนั้นเกิดขึ้นในลักษณะที่หลากหลาย ในท่ามกลางการต่อรองและ จัดการกับความรู้สึกส่วนตัว ตลอดจนการเผชิญกับการตีตราและศีลธรรมของคู่รักคนเดียว ในสังคมไทย ทั้งนี้การต่อรองของผู้ที่มีความสัมพันธ์แบบพหุรักในสังคมไทย แตกต่าง ไปตามภูมิหลัง เพศภาวะ และทุนของแต่ละบุคคล ซึ่งหล่อหลอมประสบการณ์ของ ความสัมพันธ์ดังกล่าว ให้แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล